

LAPSENDAMISE ÕIGUSLIKUST REGULEERIMISEST «EESTI NSV PEREKONNAKOODEKSIS»

E. Salumaa

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Nõukogude õiguse järgi kujutab lapsendamine endast juriidilist akti, mille puhul tekivad ühelt poolt lapsendaja, teiselt poolt aga lapsendatu ja tema järglaste vahel samasugused õiguslikud vahekorrad nagu vastavalt vanemate ja laste ning vanavanemate ja lastelaste vahel.

Lapsendamisel on suur ühiskondlik tähtsus eelkõige sellepärast, et paljud lapsed, kes on jäädavalt kaotanud vanemad või ilma jäänud võimalusest nendega koos elada, satuvad lapsendamise tõttu taas perekonda, saavad seal endile lapsendajate näol uued vanemad. Vanemlik hool ja armastus, mille järele iga laps tunneb loomulikku vajadust ja millega lapsendajad oma kasvandikke ümbritsevad, eriti aga sotsialistliku ühiskonna perekonna liikmete vahelised suhted loovad soodsad tingimused lapsendatu isiksuse väljakujunemiseks kommunismi vaimus. Perekonna üli-suurt tähtsust laste kasvatamisel arvestab ka Nõukogude riik, kui ta igati soodustab vanemliku hoolitsuseta jäänud laste lapsendamist, vaatamata sellele et on suuteline kindlustama kõigi selliste laste eeskujulikku kasvatamist riiklikes lasteasutustes.

Kuid lapsendamine võimaldab luua tugeva üksmeelse perekonna ja kõige soodsamad tingimused laste kasvatamiseks ka neil juhtudel, kui abielluvad isikud, kellel on juba lapsed. Väärib märkimist, et ühe abikaasa poolt teise abikaasa laste lapsendamise juhud moodustavad võrdlemisi suure osa lapsendamise juhtude üldarvust.

Lisaks öeldule annab lapsendamine lastetuile abikaasadele võimaluse rahuldada inimesele nii iseloomulikku vajadust omada ja kasvatada lapsi, muuta lastetu perekond täisvereliseks nõukogude perekonnaks ja vältida laste puudumisega kaasnevat perekonna lagunemise ohtu.

Lapsendamisel on olnud suur tähtsus ka minevikus. Nii etendas lapsendamine nepi aastail olulist osa laste hooldamatuse ja järelevalvetuse vastu võitlemisel. Suure Isamaasõja ajal tuhanded

patrioodid, kelle hulgas polnud vähe neid, kellel juba olid lapsed, püüdsid aga lapsendamist kasutades abistada riiki tuhandete sõja läbi kannatanud laste elu korraldamisel.

Kuigi lapsendamist reglementeerivad perekonnaõiguse normid on etendanud olulist osa vanemliku hoolitsuseta jäänud laste huvide kaitsmisel ning uute perekondlike suhete kujunemisel ja kindlustamisel, peab konstateerima, et sellealane seadusandlus on siiski osaliselt vananenud. Samuti sisaldab see mõningaid olulisi lünki, mis tekitab raskusi praktiliste küsimuste lahendamisel. Lüngad kehtivates seadustes annavad ennast eriti tunda Eesti NSV-s seoses asjaoluga, et «Eesti NSV territooriumil kehtiva abielu, perekonna ja eestkoste seaduste koodeksi»¹ kõrval peaaegu puuduvad vastavad ametkondlikud juhendid, mis teistes liiduvabariikides siiski on olemas, ja mis vaatamata mõningaile neis sisalduvaile vasturääkivustele aitavad siiski kehtivates APEK-ites olevaist lünkadest osaliselt üle saada.

Õeldust lähtudes on lapsendamisega seotud õiguslike küsimuste teoreetiline läbitöötamine igati aktuaalne ning eriti vajalik seoses käimasolevate seadusandluse kodifitseerimistöödega. Seoses sellega püütaksegi käesolevas artiklis teha mõningaid järeldusi ja ettepanekuid kehtiva seadusandluse ülalnimetatud puudujääkide kõrvaldamiseks.

Küsimustest, mis «Eesti NSV perekonnakoodeksis» vajavad senisest üksikasjalisemat, mõnes osas isegi uut moodi reglementeerimist, käsitletakse artiklis kolme: 1) lapsendamise tingimusi; 2) lapsendamise õiguslikke tagajärgi ja 3) lapsendamise äramuutmise õiguslikke aluseid ja tagajärgi ning küsimust organeist, kelle kompetentsi lapsendamise äramuutmise otsustamine tuleks anda.

I

Kehtiv seadusandlus fikseerib rea tingimusi, mida lapsendamise teostamiseks on tarvis kõrvalekaldumatult täita. Nendeks on: 1) lapsendaja tahteavaldus; 2) vanemlike õigusi mittekaotanud vanemate nõusolek lapsendamiseks; 3) lapsendaja abikaasa nõusolek lapsendamiseks; 4) lapse enese nõusolek, kui ta on üle kümne aasta vana; 5) eestkoste- ja hooldusorgani vastav akt.

Et nimetatud tingimuste täitmise tulemusena kujunevad ühtlasi välja ka lapsendamist iseloomustavad õiguslikud vahekordrad, siis on lapsendamise tingimused käsitatavad ka vastavate õiguslike vahekordade kujunemise õiguslikuks aluseks oleva faktilise koosseisu elementidena.

Lapsendamise esimeseks tingimuseks on lapsendaja tahteavaldus, tema soov lapsendada alaealist last. Praktikas realiseeritakse see eestkoste- ja hooldusorganile vastava avalduse esitamisega. Peab siiski kohe märkima, et vastaval

¹ Edaspidi APEK.

tahteavaldusel on lapsendamise tingimuse kvaliteet ainult siis, kui lapsendaja isik vastab teatavaile, seaduseandja poolt püstitatud nõuetele. Esijoones tuleb neist nimetada lapsendaja ea suhtes püstitatud nõudeid.

Enamiku liiduvabariikide seadusandluse järgi võib lapsendajaks olla isik, kes on saanud täisealiseks. Kuid esineb ka erinevusi. Nii näiteks Gruusia ja Valge-Vene NSV APEK-id nõuavad, et lapsendaja oleks vähemalt 20 aastat vana. Aserbaidžaanis ja Valge-Vene seadusandluses on veel ette nähtud kohustuslik vanusevahe lapsendaja ja lapsendatava vahel: esimeses mitte vähem kui 18, teises aga mitte vähem kui 10 aastat.

Loomulikult peab lapsendaja olema ka teovõimeline kodanik.

Kuid lapse kasvatamise edukuse huvides on tarvis esitada vastavaid nõudeid ka lapsendaja maailmavaate, moraalsete omaduste ja kasvatajavõimete suhtes.

Kõiki ülalmärgitud asjaolusid arvestades APEK-i § 58 näebki ette, et lapsendajaiks ei saa olla isikud, kes APEK-i § 77 kohaselt ei või olla eestkostjaiks ega hooldajaiks. Siia kuuluvad: 1) nõdrameelsed; 2) isikud, kellelt kohus on võtnud vanemlikud õigused; 3) isikud, kelle huvid on vastuolus lapsendatava huvidega või kes on lapsendatavaga vaenulikus vahekorras ja 4) alaealised.

Kehtiva seadusandlusega lapsendaja isiku suhtes ettenähtud kitsendused tuleks fikseerida ka «Eesti NSV perekonnoodekssis». Kõrvuti nendega oleks lapsendaja isiku suhtes tarvis püstitada ka rida positiivseid nõudeid, mis käiksid lapsendaja kasvatajavõimete kohta.

Kehtiva seadusandluse järgi (APEK-i § 61) on lapsendamise teiseks tingimuseks vanemlikke õigusi mittekaotanud vanemate nõusolek lapsendamiseks.

Lapsendamise nimetatud tingimus on üheks neist õiguslikest vahendeist, millega vanemaile, kes on realiseerinud oma vanemlikke õigusi laste huvides ja täitnud korralikult oma vanemlikke kohustusi, garanteeritakse vanemlike õiguste teostamist.

Ühtlasi tuleneb APEK-i §-st 61, ja seda täielikus kooskõlas vanemlike õiguste kaitsmise põhimõtetega, et vanemate nõusolekut lapsendamiseks ei ole tarvis siis, kui vanematelt on võetud vanemlikud õigused.

VNFSV Kohtu RK-ga kooskõlastatud Hariduse RK 11. juuli 1934. a. ringkirjas nr. 20/102 «Laste lapsendamisest, kelle vanemad on teadmata»,² nähakse ette, et vanemate nõusolekut ei ole tarvis ka siis, kui nad vaimuhaiguse tõttu viibivad ise eestkoste all.

Loomulikult ei ole vanemate nõusolekut tarvis ka siis, kui lapsendatakse orbusid või lapsi, kelle vanemad on surnuks tunnistatud. Nimetatud juhtudel tuleb aga esitada vastavad doku-

² Справочник по вопросам охраны детства, М., 1956, lk. 148.

mendid kas mõlema vanema surma või siis nende seatud korras surnukstunnistamise kohta.

Vanemate nõusoleku kui lapsendamise tingimuse üksikasjalisem uurimine näitab aga kohe, et praktikas kerkivate ja lahendamist vajavate küsimuste ring on hoopis avaram, kui see on reguleerimist leidnud seadusandluses.

Üheks selliseks on küsimus vanemate nõusolekust juhtudel, kui vanemate asukoht on teadmata.

Tõsi, on küll olemas rida ametkondlikke juhendeid, kus nimeatud küsimust puudutatakse. Et aga neis antavad juhtnõõrid käivad üksteisele risti vastu, siis tegelikult jääb küsimus ikkagi lahtiseks. Ühtlasi peab märkima, et erinevais juhendis esitatud seisukohad on ka eraldi võetult praktiliseks rakendamiseks sobimatud.

Vaatleme neid ametkondlikke juhendeid lähemalt.³

Näiteks märgitakse VNFSV Kohtu RK-ga kooskõlastatud VNFSV Hariduse RK 11. juuli 1934. a. ringkirjas nr. 20/102 «Laste lapsendamisest, kelle vanemad on teadmata»⁴, et vanemate nõusolekut lapsendamiseks ei nõuta juhtumil, kui vanemad viibivad üle ühe aasta teadmata kus. Edasi selgitatakse, et vanemate nõusolekut ei nõuta ka lasteasutustes viibivate laste lapsendamisel, kui vanemate elukoht on teadmata ja kui vanemad ka ise ühe aasta jooksul ei anna endast teateid. Kuid seejuures tähendatakse, et kui lasteasutusel on oletusi vanemate võimaliku asukoha suhtes, siis peab ta võtma tarvitusele abinõud vanemate otsimiseks ja alles otsingu ebaedukuse korral võib ta lugeda vanemate teadmata äraolijaiks. Niisugusel juhtumil nõutakse lasteasutuse administratsioonilt vastav õiend ja nõusolek lapsendamiseks.

1943. a. andis VNFSV Hariduse RK koos VNFSV Tervishoiu ja Kohtu RK-ga välja juhendi «Vanemateta jäänud laste patroneerimise, hoolduse ja lapsendamise kohta», mis kinnitati VNFSV RKN-i 8. aprilli 1943. a. määrusega nr. 325.⁵ Erinevalt eelmisest võib nimetatud juhendi kohaselt lapsendamine toimuda ilma vanemate nõusolekuta üksnes siis, kui on olemas dokumendid mõlema vanema surma või seatud korras surnukstunnistamise kohta.

Veel hilisemas, 10. juunil 1950. a. VNFSV Haridusministeeriumi poolt haridusosakondade töötajatele lapsendamise kohta väljaantud instruktiiv-metoodilises juhendis⁶ asutakse antud küsimuses jällegi ülalnimetatud 11. juuli 1943. a. juhendis toodud seisukohale, s. t. nähakse ette, et vanemate nõusolekut lapsendamiseks ei nõuta, kui vanemaist ei ole üle ühe aasta teateid.

Eelnevast nähtub, et ülalmärgitud juhendid püstitavad tead-

³ Seoses sellega, et Eesti NSV-s vastavad ametkondlikud juhendid peaaegu puuduvad, käsitletakse VNFSV vastavaid juhendeid.

⁴ Справочник по вопросам охраны детства, lk. 148.

⁵ Sealsamas, lk. 132.

⁶ Справочник по вопросам охраны детства, lk. 136.

mata kus viibivate vanemate laste lapsendamiseks ilma vanemate nõusolekuta üheaegselt kaks teineteist välistavat tingimust. Ühel juhtumil nõutakse selleks teadmata kus viibivate vanemate surnukstunnistamist, teisel aga peetakse küllaldaseks, kui vanemaist pole üle aasta teateid. Küsimuse selline lahendamine tekitab kahtlemata praktikas segadust.

Tutvumine erialase kirjandusega näitab, et enamik autoreist ei märka siiski instruksioonides sisalduvaid vasturääkivusi.

Seejuures piirdub enamik autoreist vaid 11. juuli 1934. a. ringkirjas toodud seisukoha konstateerimisega, et vanemate nõusolekut lapsendamiseks ei nõuta, kui vanemad viibivad üle ühe aasta teadmata kus.⁷

Teisel seisukohal on A. K. Jurtšenko. Lähtudes 8. aprilli 1943. a. juhendist ta väidab, et teadmata kus viibivate vanemate lapsi võib vanemate nõusolekuta lapsendada vaid siis, kui vanemad on seatud korras surnuks tunnistatud. Oma väidet põhistab ta sellega, et niisugune kord tagavat teadmata kadunud vanemate õiguste ja huvide kaitset juhtudel, kui nad on elus.⁸

A. K. Jurtšenko peab siin ilmselt silmas vanemate sellise õiguse kaitset, nagu seda on õigus ise, isiklikult kasvatada oma lapsi.

A. K. Jurtšenko seisukohaga ei saa siiski nõustuda, sest see on ühekülgne. Autor ei arvesta esijoones seda, et vanemlike õigusi, sealhulgas ka õigust isiklikult kasvatada oma lapsi kaitsetakse üksnes siis, kui vanem on realiseerinud neid laste huvides ja täitnud korralikult oma vanemlike kohustusi.

A. K. Jurtšenko seisukoha põhistamatus ilmneb kohe, kui uurida neid põhjusi, miks elusolev vanem ei anna endast pikema aja jooksul teateid. Tuleb märkida, et kõige sagedamini esinevaks põhjuseks on siin vanema sihilik kõrvalehoidumine lastele ülalpidamise andmisest. Harukordseil juhtudel võivad põhjuseks olla ka mitmesugused objektiivsed asjaolud.

On selge, et juhul, kui vanem hoidub sihilikult kõrvale lapse kasvatamisest ja talle ülalpidamise andmisest, on ebaõige rääkida vanemlike õiguste kaitsmisest. A. K. Jurtšenko järgi aga tuleks ka sellisel juhul vanemate õiguste kaitseks välja astuda.

Lisaks sellele, kui lubada lapsendamist alles pärast teadmata kus viibiva ja oma kohustuste täitmisest kõrvalehoiduva vanema surnukstunnistamist, mis üksikute liiduvabariikide seadusandluse järgi võib toimuda alles peale vanema viieaastast teadmata äraolekut, siis see tooks paljudel juhtudel kaasa lapsendamise või-

⁷ Г. М. Свердлов, Советское семейное право, М., 1951, lk. 174; сеесата, Советское семейное право, М., 1958, lk. 244; сеесата, Усыновление по советскому праву, М., 1951, lk. 13; А. И. Пергамент, раздел «Семейное право» учебника «Советское гражданское право», т. 2, М., 1951, lk. 422; В. И. Бошко, Очерки советского семейного права, Киев, 1952, lk. 296; jt.

⁸ А. К. Юрченко, Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву, Л., 1954, lk. 47.

maluse äralangemise, sest üldiselt tahetakse lapsendada lapsi ju varases eas. Ja kui siis peakski leiduma lapsendaja, on laps perekondliku kasvatuses hüvedest võrdlemisi pika perioodi vältel ikkagi ilma jäänud.

Eespool tähendasime, et elusolevail vanemal võivad üksikuil erandjuhtudel olla mõjuvad põhjused mitteilmumiseks. Lapsendamine, mis on toimunud ilma sellise vanema nõusolekuta, rikub kahtlemata tema õigusi. Vaatamata sellele me ei pea ka neil juhtudel vajalikuks rakendada vanemate õiguste kaitsmiseks nende surnukstunnistamise instituuti, sest nende õigused on küllaldaselt kaitstud APEK-i §-ga 65, mille kohaselt tagasi ilmunud vanemal on õigus nõuda lapsendamise tühistamist.

A. K. Jurtšenko käsitleb antud küsimust elusolevate vanemate õiguste kaitsmise aspektist. Tegelikult võib vanemate teadmata äraoleku põhjuseks sageli olla ka nende surm. Ka viimast võimalust arvestades tuleks üldreeglina asuda eitavale seisukohale vanemate surnukstunnistamise vajalikkuse kui lapsendamise tingimuse suhtes, sest ka niisugusel korral võivad kannatada lapse huvid. Pikk tähtaeg, mis on vajalik vanemate surnukstunnistamiseks, võib ka siin, täpselt niisamuti nagu kõrvalehoidvategi vanemate surnukstunnistamise puhul, välistada üldse lapsendamise ja perekondliku kasvatuses hüvedest osasaamise võimaluse.

Eelnévast nähtub, et A. K. Jurtšenko seisukohta, samuti ka selle aluseks olevaid 8. aprilli 1943. a. juhendi vastavaid sätteid ei saa õigeks tunnistada, sest et need peavad ühekülgse silmas vanemate õigusi ega arvesta laste huvide kaitsmise põhimõtet ja on seetõttu vastuolus nõukogude perekonnaõiguse põhiprintsiipidega.⁹

Ametkondlikes juhendites sisalduvat teist seisukohta, mille kohaselt eestkoste- ja hooldusorganid võivad pärast üle aasta teadmata kus viibivate vanemate otsimiseks rakendatud abinõude tagajärjetuks jäämist neid teadmata äraolijaks lugeda, ei saa vastuvõetavaks pidada järgmistel kaalutlustel.

Isiku teadmata äraolijaks lugemine nõuab terve rea faktiliste asjaolude kindlakstegemist ja selleks ka vastava tõendmaterjali hankimist ning hindamist. Eestkoste- ja hooldusorganite käsutuses ei ole aga selliseid vahendeid, mis garanteeriks siin olulist tähtsust omavate asjaolude tõepärasuse kindlakstegemise. Et juhendites ei reglementeerita küllaldaselt ka seda, kuidas tuleb vanemate kohta andmeid koguda, siis kõik see võib viia selleni, et teadmata kus viibiv vanem tunnistatakse äraolijaks ilma asjaolusid sisuliselt kontrollimata. Selle tagajärjeks on aga see, et ilmunud vanema nõudmisel võidakse lapsendamine tühistada.

Missugune peaks siis olema antud küsimuse lahendus?

Meie arvates tuleb õigeks pidada J. K. Ananjeva seisukohta,

⁹ Teadmata äraolevate vanemate surnukstunnistamine võib meie arvates kõne alla tulla üksnes neil juhtumitel, mille jaoks on seadusega ette nähtud lühendatud surnukstunnistamise tähtajad.

kes väidab, et teadmata kus viibivate vanemate nõusolekuta võib lapsendamine toimuda üksnes siis, kui esitatakse dokumendid vanemate seatud korras teadmata äraolijaks tunnistamise kohta.¹⁰ Äsjanimetatud ettepanek tuleks realiseerida ka «Eesti NSV perekonnakoodeksi» vastavas sättes.

Praktikas kerkib mõnikord küsimus, kas lapsendamine võib toimuda ka ühe vanema nõusolekul, kui teine vanem, kes lapsega koos ei ela ning viimase kasvatamisest ega ülalpidamisest osa ei võta, ei anna lapsendamiseks oma nõusolekut.

Nimetatud küsimus kerkib harilikult siis, kui vanem, kelle kasvatada on laps, abiellub uuesti ning tema abikaasa soovib last lapsendada.

Kehtiv. seadusandlus nimetatud küsimusele otsest vastust ei anna.

Mis puutub ametkondlikesse juhenditesse, siis VNFSV Kohtu RK-ga kooskõlastatud Hariduse RK 11. juuli 1934. a. ringkirjas (p. 3) lahendatakse kõnesõlev küsimus jaatavalt. Seevastu asutakse aga VNFSV Haridusministeeriumi 10. juuni 1950. a. instruktiiv-metoodilises juhendis seisukohale, et juhul, kui lapsest lahus elav ja viimase kasvatamisest ning ülalpidamisest mitteosavõttev vanem ei anna lapsendamiseks nõusolekut, tuleb last kasvataval vanemal pöörduda hädaga kohtusse vanemlike õiguste äravõtmiseks teiselt vanemalt.¹¹ Antud küsimuse viimati nimetatud lahendust tuleb kahtlemata õigeks pidada.

Kuid ka 10. juuni 1950. a. juhendis nähakse ette, et erandjuhtudel võidakse siiski lapsendamist lubada lapsest lahus elava vanema nõusolekuta.

Meie arvates ei saa seisukohti, mis nii üldreeglina kui ka erandina lubavad lapsest lahus elava ja vanemlikke õigusi mittekaotanud vanema nõusolekuta teostada lapsendamist, siiski õigeks pidada, sest need on vastuolus APEK-i §-ga 61, mis ilma igasuguste eranditeta nõuab vanemlikke õigusi mittekaotanud vanemate nõusolekut lapsendamiseks.

Lähtudes eelnevast tuleb asuda seisukohale, et juhul, kui vanem, kes lapsega koos ei ela ning viimase kasvatamisest ega ülalpidamisest osa ei võta, keeldub lapsendamiseks nõusolekut andmast, võib lapsendamine toimuda alles siis, kui nimetatud vanemalt on kohtuotsusega võetud vanemlikud õigused. Ülalmärgitud juhendite sätted, mis lubavad nii üldreeglina kui ka erandina lapsendamist üksnes last kasvatava vanema nõusolekul, tuleks kui seadusega vastuolus olevad tühistada.

L a p s e n d a m i s e k o l m a s t i n g i m u s f i k s e e r i t a k s e

¹⁰ Ж. К. Ананьева, Вопросы усыновления по советскому праву. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 39, Õigusteaduskonna töid, Tallinn 1955, lk. 88.

¹¹ Tuleb märkida, et praktikas toimitaksegi paljudel juhtudel käesoleva juhise kohaselt.

APEK-i §-ga 62, mis näeb ette, et juhtumil, kui lapsendab abielus olev isik, on nõutav teise abikaasa nõusolek.

Seoses lapsendamise antud tingimusega on praktikas kerkinud küsimus sellest, kas lapsendatu ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel tekivad õiguslikud vahekorrad, näiteks laste kasvatamise õigussuhe ja laste ülalpidamise õigussuhe.

Kehtiv seadusandlus ei anna nimetatud küsimusele otsest vastust.

Mis puutub kohtupraktikasse, siis peab märkima, et NSV Liidu Ülemkohus pole andnud mingisuguseid juhiseid APEK-i § 62 rakendamise osas. Puuduvad ka konkreetseid juhte käsitlevad NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegiumi määrused. Mis puutub kohalikku kohtupraktikasse, siis, kuigi siin valitseb ebakindlus, võib märgata tendentsi lugeda lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasat laste ülalpidamise õigussuhte kohustatud subjektiks. Esineb isegi juhte, kus lapsendaja abikaasalt mõistetakse ülalpidamine välja ka siis, kui ta ei ole lapsendamiseks andnud oma nõusolekut (teine abikaasa viibis rindel ja tema nõusolekut polnud võimalik saada).

Et kohtupraktikas valitseb APEK-i § 62 rakendamise osas äärmine ebakindlus, siis võib õigustatult oodata, et erialases kirjanduses on sellele küsimusele osutatud vajalikku tähelepanu.

Tutvumine viimasega aga näitab, et probleem, mille pakulist lahendamist nõuab igapäevane elu, on küll püstitatud, kuid harrilikult jäetud siiski lahendamata.

Nii näiteks VNFSV Hariduse RK 24. detsembri 1945. a. lapsendamise instruktiiv-metoodilise juhendi selle osa käsitlemisel, kus räägitakse, et haridusosakond peab selgitama, miks teine abikaasa piirdub vaid nõusoleku andmisega, ja selgitama temale lapsendamise soovitavust mõlema abikaasa poolt, lisab G. M. Sverdlov omalt poolt vaid seda, et lapse lapsendamine ühe abikaasa poolt ei takista sama lapse hilisemat lapsendamist ka teise abikaasa poolt.¹²

Autori viimasest märkusest võib järeldada, et ta nõusoleku andjat lapsendajaks ei pea.

Ka V. I. Boško märgib antud küsimuse kohta ainult niipalju, et nõusoleku andnud abikaasat ei saa lugeda lapsendajaks.¹³

Selleks et otsustada küsimust, kas õiguslike vahekordade tekkimine lapsendatu ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel on võimalik, tuleb sisuliselt anda vastus nõusoleku juriidilise olemuse kohta.

Meie arvates oleks õiguslike vahekordade tekkimine lapsendatu ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel mõeldav ainult siis, kui nõusolekule anda lapsendamise soovitud tähendus. Kui eeldada, et nõusolekul on tõepoolest selline

¹² Г. М. С верд л о в, Усыновление по советскому праву, lk. 13; see sama, Советское семейное право, М., 1951, lk. 173.

¹³ В. И. Б о ш к о, viidatud teos, lk. 296—298.

tähendus, siis tuleb ühtlasi konstateerida, et mingit sisulist vahet lapsendamiseks nõusoleku andja ja abikaasa-lapsendaja vahel ei ole. Nõusoleku andja on samasugune lapsendaja nagu abikaasa, kes esitas avalduse lapsendamiseks. On päris ilmne, et sel korral, kui ka seaduseandjal poleks olnud kavatsust abikaasa-lapsendaja ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel vahet teha, tal poleks mingit vajadust olnud neist eraldi rääkida. Seaduseandja võinuks lihtsalt öelda, et kui last soovivad lapsendada abikaasad, siis on vajalik nende mõlemate avaidus lapsendamise kohta.

Et seaduseandja viimast siiski ei tee, siis peab arvama, et ta ei samasta abikaasat-lapsendajat abikaasaga, kes andis lapsendamiseks oma nõusoleku, et ta ei pea lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasat lapsendajaks.

Lapsendamiseks nõusoleku andjat ei vaadelda lapsendajana ka lapsendamise vormistamisel eestkoste- ja hooldusorganais. Tema nime ei fikseerita lapsendamise registreerimisel perekonnaseisuaktide raamatus ega lapsendamise tunnistusel.

Ülalesitatu alusel võib teha järelduse, et ühe abikaasa poolt lapsendamiseks antavat nõusolekut ei saa võtta kui temapoolset soovi lapsendamiseks. Samuti nõusoleku andjat ei saa lugeda lapsendajaks.

Lähtudes sellest, et nõusoleku andja ei ole lapsendaja, ja pidades silmas, et vastavalt kehtivale seadusandlusele tekivad lapsendatul õiguslikud vahekorrad ainult lapsendajaga (mitte aga nõusoleku andjaga), tuleb asuda seisukohale, et ühe abikaasa poolt lapsendamiseks antaval nõusolekul pole õiguslike vahekordade tekkimise seisukohalt mingisugust juriidilist tähendust ja et lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa ei kuulu isikute ringi, kes lapsendatule on kohustatud andma ülalpidamist.

Oeldust lähtudes ei saa õigeks pidada ka kohtupraktikat, mille kohaselt lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa arvatakse ülalpidamise õigussuhte kohustatud subjektide hulka.

Järgnevalt püütakse anda vastus küsimusele, missugustest kaalutlustest võis seaduseandja lähtuda, kui ta andis ühele abikaasale õiguse teostada lapsendamist teise abikaasa nõusolekul.

Kõnesoleva küsimuse lahendamisel ei tohi loomulikult arvestamata jätta seda konkreetset olustikku, mis valitses nimetatud sätte kehtestamise ajal.

Teatavasti sel perioodil oli Nõukogude riigil raskusi kõigi vanemliku hoolitsuseta jäänud laste käekäigu korraldamisega. Seetõttu ka niisugune lapsendamine, kus üks abikaasa oli piirdunud vaid lapsendamiseks nõusoleku andmisega ja mis seetõttu tekitas õiguslikud vahekorrad ainult ühe abikaasa ja lapsendatu vahel, etendas olulist osa laste hooldamatuse ja järelevalvetuse vastu võitlemisel. Seejuures teise abikaasa nõusoleku kui lapsendamise tingimuse püstitamisega taheti meie arvates vältida laste huvide rikkumist sellise lapsendamise, kus üks abikaasast oli

valmis last lapsendamata, teine oli aga sellele risti vastu. On päris selge, et kui niisugusel juhtumil lubada lapsendamist, siis ei loo abikaasadevahelised lahkkelid lapsendamise küsimuses vajalikke tingimusi lapse kasvatamiseks. Laste huvide ohtu sattumine on mainitud juhtudel enam kui ilmne.

Kahtlemata ei ole selline lapsendamine, kus lapsendatu ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel ei teki õiguslike vahekordi, lapse huvide seisukohalt kõige vastuvõetavam. Kuid olukorras, kus Nõukogude riik ei suutnud hoolitseda kõigi vanemateta laste eest, etendas niisuguse lapsendamise lubamine kahtlemata suurt osa laste järelevalvetuse likvideerimisel.

Kui selliselt toimunud lapsendamistega võis leppida 1926. a. APEK-i väljaandmise perioodil ja teatud aja jooksul ka pärast seda, siis käesoleval ajal pole selleks enam alust.

Teatavasti on Nõukogude riik praegu ise suuteline kindlustama kõigi vanemateta või vanemliku hoolitsuseta jäänud laste kasvatamist riiklikes lasteasutustes. Seepärast pole käesoleval ajal vajadust laste järelevalvetuse vältimiseks kasutada niisugust mittetäielikku ja laste huvide mitte täiel määral vastavat lapsendamist, nagu seda on lapsendamine ühe abikaasa nõusolekul.

Et Nõukogude riik, pidades silmas perekondliku kasvatuse eeliseid, igati soodustab lapsendamist ja vanemateta jäänud laste huvides igati püüab lähendada lapsendatud laste perekondlikku seisundit lihaste laste omale, nagu seda ilmekalt näitab NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlus «Lapsendamisest»¹⁴, siis on selge, et APEK-i § 62 praegusel kujul sugugi ei soodusta viimati nimetatud ülesande lahendamist.

Ühtlasi tuleb märkida, et kuigi käesoleval ajal võib lapsendamise praktikas kohata juhtumeid, kus lapsendamine on toimunud vaid ühe abikaasa nõusolekul, pole siiski harvad ka juhud, kus eestkoste- ja hooldusorganid on keeldunud lapsendamise vormistamisest siis, kui üks abikaasa on piirdunud vaid lapsendamiseks nõusoleku andmisega. Viimast tulebki õigeks pidada, sest kõrvuti abikaasadega, kellest üks tahab piirduda vaid lapsendamiseks nõusoleku andmisega, võib alati leida abikaasasid, kes on valmis andma ühise avalduse lapsendamiseks. Lähtudes laste huvidest tuleb viimaseid kahtlemata eelistada esimestele.

Ülalesitatud kaalutlustest lähtudes tuleb ühineda erialases kirjanduses avaldatud arvamusega, et APEK-i § 62 vajab muutmist. Seejuures uues seadusandluses tuleks talle anda selline redaktsioon, kus oleks öeldud, et isikud, kes on abielus, võivad lapsendada lapsi ainult ühiselt.¹⁵

¹⁴ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1943, № 34.

¹⁵ Ж. К. А н а н ь е в а, Судебные споры о воспитании детей. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Л., 1953, lk. 10; s e e s a m a, Вопросы усыновления по советскому праву. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 39, Õigusteaduskonna töid, Tallinn 1955, lk. 89.

Lapsendamise neljanda tingimuse püstitab APEK-i § 63, mis ütleb, et kümneaastaseks saanud lapsi ei saa lapsendada ilma nende nõusolekuta. Haridusosakond peab siin jälgima, et nõusoleku andmine lapse poolt ei kujuneks vaid formaalseks toiminguks. Selleks peab vastav haridusosakonna inspektor vestluse teel lapsega kindlaks tegema lapse tõelised suhted lapsendajaga ning ühtlasi ka lapse tegelikud soovid.

Lapsendamise nimetatud tingimus tuleks fikseerida ka «Eesti NSV perekonnakoodeksis».

Nagu eelnevast nähtub, on lapsendamise aluseks alati vaba-tahtliku soovi või nõusoleku avaldamine seadusega kindlaks-määratud isikute poolt. Kuid sellest on muidugi lapsendamise akti teostamiseks vähe. Selline lapsendamise soov peab tingi-mata kokku langema lapse huvidega. Lapse huvide silmaspida-mine on peamiseks ja kõige kaaluvamaks kriteeriumiks lapsenda-mise küsimuse otsustamisel eestkoste- ja hooldusorganite poolt.

Vastavalt kehtivatele seadustele ei või mitte ükski lapsenda-mine toimuda enne, kui töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee haridusosakond (alla 3 aasta vanuste laste suhtes tervishoiu-osakond) on kontrollinud lapsendaja ja tema perekonnaliikmete elukondlikke tingimusi ning välja selgitanud lapsendajate poliitilis-moraalse palge, kasvatajavõimed ja perekondliku olustiku. Selleks tuleb vestelda mitte üksnes nende enestega, vaid tuleb küsitleda ka nende naabreid, pärida andmeid nende töökoha administratsioonilt ja ühiskondlikelt organisatsioonidelt jne. Tuleb vestelda ka lapsendatava vanematega, kui need on elus, ja selgitada, missugused on lapse äraandmise põhjused. Ühtlasi tuleb lapsevanemaile selgitada ka lapsest loobumise õiguslikke tagajärgi.

Kontrolli tulemusena koostatakse vastav akt. Kogutud materjalide alusel otsustab eestkoste- ja hooldusorgan oma määrusega lapsendamise küsimuse. Eestkoste- ja hooldusorgani poolt lap-sendamise kohta vastava haldusakti väljaandmine ongi lap-sendamise viienda ks tingimuseks.

Lapsendamise taotluse tagajärjeta jätmine tuleb samuti vormistada määrusega, mis peab sisaldama endas tingimata taotluse rahuldamata jätmise põhjusi. Selle määruse peale võib edasi kaevata halduskorras.

Seoses lapsendamise tingimustega vajab veel käsitlemist küsi-mus lapsendamise registreerimise õiguslikust olemusest.

Teatavasti öeldakse APEK-i §-s 59, et «lapsendamine teosta-takse eestkoste- ja hooldusorganite määrusega ja kuulub regist-reerimisele üldises korras perekonnaseisuameti organeis». Seoses sellega, et lapsendamise praktikas on ette tulnud juhtumeid, kus lapsendaja keeldub lapsendamise registreerimisest perekonna-seisuameti organeis, on kohtupraktikas (seoses sel puhul lapsen-daja vastu esitatud alimendihagidega) tekkinud küsimus, missugu-sest momendist, kas lapsendamise või alles selle registreerimise

momendist perekonnaseisualeti organeis tuleb lapsendamise puhul esinevad õiguslikud vahekorrad lugeda tekkinuks.

Lühidalt, on tõusetunud küsimus, kas lapsendamise registreerimist perekonnaseisualeti organeis tuleb vaadelda õiguslike vahetõrgete tekkimiseks vajaliku faktilise koosseisu elemendina või mitte.

Erialases kirjanduses on selles küsimuses esitatud mitmesuguseid seisukohti.

Nii näiteks A. I. Pergament¹⁶ ja I. A. Koetkina¹⁷ ei pea lapsendamise registreerimist faktilise koosseisu elemendiks.

A. I. Pergament väidab, et lapsendamise registreerimine on analoogiline surma ja sünni registreerimisega selles mõttes, et registreeritav asjaolu on juba saanud. Ühtlasi näitab, et lapsendamise registreerimine erineb oluliselt näiteks abielu registreerimisest, kus registreerimine ise on abielu tekkimise vajalikuks tingimuseks, tingimuseks, ilma milleta abielu ei ole olemas.

I. A. Koetkina argumentatsioon on põhiliselt samalaadne.

G. M. Sverdlov¹⁸ ja V. I. Boško¹⁹ asuvad aga vastupidisele seisukohale.

G. M. Sverdlov oma väidet ei argumenteer. V. I. Boško toob oma seisukoha kinnituseks esile vaid asjaolu, et kuna lapsendamine muudab lapse õiguslikku seisundit, siis peab see olema registreeritud perekonnaseisuaaktide büroos. Tuleb märkida, et autori argument räägib pigem tema vastu kui poolt, sest siin tunnistatakse, et lapse õiguslik seisund on juba muutunud lapsendamise tagajärjel.

Meie arvates tuleks õigeks pidada esimest seisukohta, ja sellepärast, et see vastab antud juhtumil registreerimise tegelikule tähendusele.

Registreerimise juhtumite võrdlev uurimine näitab, et registreerimise tähendus ei ole alati ühesugune, vaid võib omada kahe- või iseloomu. Ühel juhtumil on sel vaid teatava sündmuse või toiminguga fikseerimise tähendus, teisel aga selle kõrval ka õigustloov tähendus.

Registreerimise kahe- või iseloomu sõltub sellest, kas registreeritakse juba saanud sündmust või sooritatud toimingut või siis registreeritakse toimingut, mida senini ei olnud veel olemas ja mis registreerimise näol sooritataksegi.

Mis puutub lapsendamise registreerimisse, siis see kujutab endast juba sooritatud toiminguga registreerimist. Seoses sellega võib teha järelduse, et lapsendamise registreerimist ei saa pidada

¹⁶ А. И. Пергамент, Алиментные обязательства по советскому праву, М., 1951, lk. 56.

¹⁷ И. А. Коеткина, Усыновление по советскому праву. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, М., 1953, lk. 7.

¹⁸ Г. М. Сverdlov, Советское семейное право, М., 1951, lk. 176.

¹⁹ В. И. Бошко, viidatud teos, lk. 293.

lapsendamise tingimuseks ja lapsendamist iseloomustavad õiguslikud vahekorrad tuleb lugeda tekkinuks eestkoste- ja hooldusorgani poolt lapsendamise kohta määruse tegemise momendist arvates.

Ülaltoodud põhimõtteist lähtudes tuleks lapsendamise registreerimise küsimus lahendada ka «Eesti NSV perekonnanõukodeksis». Seejuures tuleks lapsendamise registreerimise küsimus formuleerida nõnda, et seda ei saaks kaksipidi mõista. Ühtlasi tuleks sõnaselgelt ette näha, et juhtumil, kui lapsendamist ei registreerita, rakendatakse selles süüdi olevate isikute suhtes samasuguseid mõjutusvahendeid, mis on ette nähtud APEK-i §-ga 118 vanemate suhtes, kes õigeaegselt ei registreeri lapse sündi.

Eelöeldut kokku võttes tuleb asuda seisukohale, et lapsendamise tingimustena, mis ühtlasi on käsitatavad vastavate õigussuhete tekkimise aluseks oleva faktilise koosseisu elementidena, tuleks «Eesti NSV perekonnanõukodeksis» fikseerida:

1) lapsendaja tahteavaldus lapsendamiseks. Ühtlasi tuleks vastavas sättes öelda, et lapsendajaiks võivad olla mõlemast soost täisealised kodanikud, kes oma moraalsete omaduste ja kasvatusalaste võimete pooldest on suutelised alaealist last kasvatama ning looma selleks ka vajalikke materiaalseid tingimusi. Samas tuleks ette näha, et lapsendajaiks ei saa olla teovõimetud isikud, kellelt kohus on võtnud vanemlikud õigused, ning isikud, kelle huvid on vastuolus lapsendatava huvidega;

2) vanemlikke õigusi mittekaoanud vanemate nõusolek lapsendamiseks. Ühtlasi tuleks vastavas sättes fikseerida, et teadmata kus viibivate vanemate nõusolekuta võib lapsendamine toimuda üksnes siis, kui esitatakse dokumendid vanemate teadmata äraolijaks tunnistamise kohta. Samuti tuleks siin ette näha, et juhul, kui vanem, kes lapsega koos ei ela ning viimase kasvatamisest ja ülalpidamisest osa ei võta, keeldub lapsendamiseks nõusolekut andmast, võib lapsendamine toimuda alles siis, kui nimetatud vanemalt on kohtuotsusega võetud vanemlikud õigused;

3) mõlema abikaasa avaldus lapsendamise kohta;

4) kümneaastaseks saanud lapse nõusolek lapsendamise kohta;

5) lapsendamise vormistamine eestkoste- ja hooldusorgani vastava aktiga.

Lapsendamise registreerimise välistamiseks lapsendamise tingimuste hulgast tuleks ette näha, et lapsendamist iseloomustavad õiguslikud vahekorrad tuleb lugeda tekkinuks eestkoste- ja hooldusorgani poolt lapsendamise kohta määruse tegemise momendist arvates. Ühtlasi on vaja fikseerida, et juhtumil, kui lapsendamist ei registreerita, rakendatakse selles süüdi olevate isikute suhtes samasuguseid mõjutusvahendeid, nagu on ette nähtud APEK-i §-ga 118 vanemate suhtes, kes õigeaegselt ei registreeri lapse sündi.

II

Lapsendamise õiguslike tagajärgede käsitlemisel pakub kõigepealt huvi küsimus, missuguseks kujuneb lapsendatu õiguslik seisund lapsendaja perekonnas, kellega tal tekivad seal õiguslikud vahekorrad. Ent seoses asjaoluga, et kõrvuti orbudega lapsendatakse küllaltki sageli ka lapsi, kellel on olemas lihased vanemad, tuleb selgusele jõuda ka selles, missuguseks kujunevad lapsendamise tagajärjel lapsendatu õiguslikud vahekorrad oma lihaste vanematega.

Vastavalt kehtivale seadusandlusele (APEK-i § 64 jt. liiduvabariikide koodeksite vastavad sätted) tekivad lapsendatul lapsendaja perekonnas õiguslikud vahekorrad ainult lapsendajatega.²⁰ Lapsendaja teiste perekonnaliikmetega, nagu lapsendaja lihaste lastega ning vanematega lapsendatul mingisuguseid õiguslikke vahekordi ei teki. Viimast asjaolu rõhutas ka VNFSV Kohtu RK oma 1928. a. juhendis.

Mis puutub lapsendatu ja tema lihaste vanemate vahelistesse õiguslikesse vahekordadesse, siis erinevate liiduvabariikide seadusandluses lahendatakse nimetatud küsimus väga mitmeti.

Nii näiteks Ukraina NSV APEK-i § 91 ja Aserbaidžaaani NSV APEK-i § 70 näevad ette, et lapsendamine katkestab õiguslikud vahekorrad laste ja lihaste vanemate vahel.

Õiguslike vahekordade veelgi ulatuslikum katkemine on ette nähtud Gruusia NSV APEK-i §-ga 73. Siin nimelt öeldakse, et lapsendatul katkevad igasugused õiguslikud sidemed kõigi vere-sugulastega.

Mis puutub aga VNFSV, Turkmeenia ja Armeenia NSV APEK-isse, siis nendes on nimetatud küsimus reguleerimata.

Viimati nimetatud liiduvabariikide seadusandluses esinevat lünka on püüdnud täita NSV Liidu Ülemkohus. Seejuures NSV Liidu Ülemkohtu seisukoht on antud küsimuses olnud kahesugune.

Nimelt asuti NSV Liidu Ülemkohtu praktikas kuni 1950. aastani seisukohal, et juhul, kui lapsendatu ei saa ülalpidamist lapsendajalt, siis on tal õigus saada seda oma lihastelt vanematelt²¹, s. t. kohtupraktika nägi teise astme kohustatud subjektidena ette lapsendatu lihased vanemad.

²⁰ Tuleb märkida, et erialases kirjanduses on rida autoreid (B. S. Antimonov, V. I. Boško, K. A. Grave, I. A. Koetkina, N. V. Rabinovičš, G. M. Sverdlov jt.) asunud vastupidisele seisukohale. Nad väidavad, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadluse «Lapsendamisest» alusel tekivad lapsendatul õiguslikud vahekorrad lapsendaja teiste perekonnaliikmetega juhtumil, kui lapsendaja on perekonnaseisuaktide raamatusse sisse kantud lapsendaja vanemana. Rääkimata sellest, et nimetatud seadlus sellekohaseid normatiivseid juhendeid ei sisalda, osutub selline seisukoht ebaõigeks teistelgi kaalutlustel. Lähemalt peatume nimetatud küsimusel aga hiljem.

²¹ Определение судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда СССР № 128 от 15 ноября 1940 г. Сборник постановлений Пленума и определений коллегии Верховного Суда СССР за 1940 г., М., 1941, lk. 254—255.

Hiljem on NSV Liidu Ülemkohus aga asunud vastupidisele seisukohale.

Nimelt andis NSV Liidu Ülenikohtu Pleenum oma 13. oktoobri 1950 a. määruses Kolpakova asja kohta VNFSV APEK-i §-le 64 järgmise tõlgenduse.

Selle paragrahvi põhjal katkeb lapsendamise momendist arva-tes igasugune õiguslik side lapsendatu ja tema vanemate vahel ja lapsendatu ei saa vanematele, samuti vanemad lapsendatule esitada kohtu korras mitte mingisuguseid varalisi ega isiklik-õiguslikke pretensioone, mis on rajatud veresuguluse faktile.²²

Seda seisukohta on NSV Liidu Ülemkohus järjekindlalt läbi viinud ka oma hilisemas praktikas.²³

Asjaolu, et lapsendamisega kaasneb õiguslike vahekorradete katkemine lapsendatu ja tema lihaste vanemate vahel, rõhuta-takse ka teistes õiguslikes aktides. Nimetagem siinkohal NSV Liidu Ministrite Nõukogu 29. juuni 1956. a. määrusega nr. 879 kinnitatud «Rasedatele naistele, paljulapselistele ja vallasemadele riikliku toetuse määramise ja väljamaksmise korra määrustikku», kus (p. 5 ja p. 32) nähakse ette, et riikliku toetuse määramisel ja väljamaksmisel lasterikkale emale ei võeta arvesse tema lapsi, kes on lapsendatud teiste isikute poolt.²⁴

Kui lapsendamine üldreeglina lõpetab vanemate ja laste vahe-lised õiguslikud vahekorrad, siis erandina võivad need jääda püsima ka pärast lapsendamist. Kohtupraktika kohaselt jäävad vanema õigused ja kohustused püsima nimelt nende laste suhtes, kes pärast tema abiellumist lapsendatakse tema abikaasa — lapse võõrasvanema poolt.

Eelnevat kokku võttes tuleb konstateerida, et kehtiva seadus-andluse ja kohtupraktika järgi on lapsendatud alaealised lapsed õiguslikes vahekorradetes üldreeglina ainult lapsendajatega. Juh-tudel, kui üks abikaasa on lapsendanud teise abikaasa lapse, jää-vad õiguslikud vahekorrad püsima ka lapse ja lapsendajaga abi-elus oleva vanema vahel.

Ülalesitatu alusel tuleb ühtlasi teha järeldus, et kehtiv sea-dusandlus kitsendab lapsendatute õiguslikku seisundit, võrreldes lihaste laste õigusliku seisundiga.

Lapsendatu piiratum õiguslik seisund, võrreldes lihaste laste omaga, seisneb selles, et kui lihastel lastel on teatud juhtudel võimalus saada ülalpidamist peale vanemate ka teistelt isikutelt (täisealised õed ja vennad, vanavanemad), siis lapsendatud lap-sel säärane võimalus puudub, sest ta on õiguslikes vahekorradetes üksnes lapsendajatega.

Seoses sellega, et eriti Suure Isamaasõja ajal ja samuti ka

²² «Судебная практика Верховного суда СССР» 1950, № 12, lk. 6.

²³ «Судебная практика Верховного суда СССР» 1951, № 9, lk. 39—40; 1952, № 11, lk. 26—27; 1955, № 1, lk. 32—33; jt.

²⁴ «Eesti NSV Teataja» 1956, 14, 148.

sõjajärgsel perioodil hulgaliselt lapsendati lapsi kodanike poolt, kellel juba olid või kellel hiljem sündisid ka lihased lapsed, tekib küsimus, kas selline lihaste ja lapsendatud laste erineva õigusliku seisundi olemasolu üldse, ja eriti siis, kui perekonnas on nii lihaseid kui ka lapsendatud lapsi, on õigustatud.

Meie arvates mitte, sest see ei ole kooskõlas mitte üksnes lapsendatu ja lapsendaja, vaid ka lapsendaja perekondliku kollektiivi kui terviku huvidega.

Eriti eredalt tuleb see ilmsiks juhtudel, kus lapsendaja objektiivsetel põhjustel ajutiselt ei suuda anda lastele ülalpidamist. Küsime, kas on nii kasvatuslikust, perekondliku kollektiivi kui terviku säilitamise, lapsendajate ja laste enesetunde säästmise seisukohalt vastuvõetav see, kui näiteks vanavanem, kes antud juhul on kohustatud lapsendaja lihastele lastele ülalpidamist andma, hakkab tegema vahet lapsendatud ja lapsendaja lihaste laste vahel, või kui lihaseid lapsi pole, keeldub lapsendatud lastele ülalpidamist andmast. On ilmne, et see pole vastuvõetav, kuid kehtiv seadusandlus, mis piirab õigussuhte kohustatud subjektide ringi vaid lapsendajatega, annab selliselt toimimiseks täieliku aluse.

Tuleb märkida, et kehtiva perekonnaõiguse normid kutsuvad esile soovimatuid tagajärgi mitte üksnes laste ülalpidamise õigussuhte aspektist vaadatuna. Asi on selles, et perekonnaõiguslike normidega kehtestatud põhimõtteist juhindutakse õiguslike vahekordade ulatus reguleerimisel ka hoopis teiste suhete valdkonnas, näiteks pärimise ja pensionilise kindlustamise puhul. Võib öelda, et just nimetatud küsimuste lahendamisel ilmneb eriti, kuidas perekonnaõigusega kehtestatud kitsendused satuvad siin rakendatuina vastuollu lapsendamise üldeesmärkidega ja lapsendaja perekonnas lapsendaja lihaste ja lapsendatud laste vahel kujunenud suhete edasise püsimise ja kindlustamise eesmärkidega.

Peatumegi nüüd sellel, kuidas perekonnaõiguse normidega sätitud lapsendatu õiguslike sidemete ulatus avaldub pärimise puhul ja missugused on selle tagajärjed.

Vastavalt VNFSV TsK §-le 418 võivad surnu järelt pärida küll tema õed ja vennad, kuid mitte temaga lapsendamise kaudu faktiliselt õe ja venna vahekorras olnud isikud. Ja selles pole midagi iseäralikku, sest VNFSV TsK § 418 on täielikus kooskõlas APEK-i §-ga 64, mis ei näe ette õiguslikke vahekordi lapsendatu ja lapsendaja teiste perekonnaliikmete vahel.

Et selline kord võib viia ebaloomulike tagajärgedeni, püüame selgitada järgmise näitega. Lapsendaja lihane ja lapsendatud laps pärisid peale lapsendaja surma maja. Kui nüüd aga lapsendatu sureb, siis juhtumil, kui ta on vallaline ning ei oma ka ülalpeetavaid, ei saa temaga faktiliselt õe või venna vahekorras olnud isik (lapsendaja lihane laps) seadusjärgsel pärimisel mitte midagi, ja n.-õ. ühiselt vanemalt pärimise teel lapsendatule läi-

nud vara läheb vaibevarana riigile. Võimalik on ka küsimuse lahendus ümberpöörduks.

V. I. Serebrovski märgib, et praktikas on esinenud siiski juhtumeid, kus lapsendatud päriivad lapsendajate lihaste laste järelt. Ja ümberpöörduks. Samas ta märgib, et kuigi printsiibis tuleb lapsendatud laste võrdsustamine lapsendaja lihaste lastega õigeks tunnistada, peab see toimuma ainult seaduslikus korras.²⁵ Autoriga tuleb muidugi nõustuda. Lisada tuleks vaid niipalju, et praktikas esinevad juhtumid, kus lapsendatud ja lapsendajate lihased lapsed päriivad üksteise järelt, näitavad seda, et on küpsenud tingimused küsimuse reguleerimiseks seadusandlikus korras.

Analoogilised küsimused pärimise puhul tekkinutega kerkivad ka pensionilise kindlustamise osas. Kui «Riiklike pensionide seaduse» § 32 ütleb, et «Adopteerijatel on õigus pensionile võrdselt lastevanematega ja adopteerituil võrdselt lihaste lastega», siis tähendab see üksnes seda, et lapsendatud lastel on võrdselt lapsendaja lihaste lastega õigus saada toitja kaotuse puhul (lapsendaja surma korral) makstavat pensioni.

«Riiklike pensionide seaduses» (§ 28) nähakse ette, et töövõimeliste vanemate puudumisel on õigus toitja kaotuse puhul makstavale pensionile ka töölise, teenistuja või pensionäri ülalpidamisel olnud alaealistel vendadel, õdedel ja lastelastel, s. t. surnuga teatud sugulusvahekorras olnud isikutel. Et seaduses pole kuskil öeldud, et lapsendaja lihaseid ja lapsendatud lapsi tuleb vaadelda õe või venna õiguslikus seisundis olevatena või jällegi, et lapsendaja vanemaid ja lapsendatuid tuleb pidada vanavanemate ja lastelaste õiguslikus seisundis olevaks, siis tuleneb sellest järeldus, et lapsendatud lastel puudub võimalus saada toitja kaotuse puhul määratavat pensioni lapsendaja lihase lapse surma korral, kuigi ta oli viimase ülalpidamisel. Samuti ümberpöörduks. Niisiis ka antud juhtumil toimivad APEK-i §-s 64 ettenähtud kitsendused, mis niisamuti nagu pärimise korralgi satuvad vastuollu lapsendamise põhimõttega.

Missuguseid järeldusi võib teha eelneva alusel?

Peamine neist on kahtlemata see, et lapsendatu õigusliku seisundi piiatus, vahe lihaste ja lapsendatud laste õigusliku seisundi vahel tuleb likvideerida. Kuid eelneva alusel võib ühtlasi asuda seisukohale, et lihaste ja lapsendatud laste õigusliku seisundi võrdsustamiseks on tarvis kehtestada õiguslikud sidemed lapsendatu ja lapsendaja teiste perekonnaliikmete vahel.²⁶

Muidugi, kui vaadelda antud küsimusi isoleeritult, ainult laste

²⁵ В. И. Серебровский, Очерки советского наследственного права, М., 1953, lk. 68—69.

²⁶ Samasugusele seisukohale on juba varem asunud ka J. K. Ananjeva (vt. Ж. К. Ананьева, Автореферат, lk. 10; see sama, Вопросы усыновления по советскому праву, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 39, Õigus-teaduskonna töid, Tallinn 1955, lk. 84).

ülalpidamise õigussuhte aspektist ja jätta kõrvale küsimuse teised küljed ja seosed, siis on muidugi võimalik püstitada, kuid mitte põhistada teesi selle kohta, et lapsendatud ja lihaste laste õigusliku seisundi võrdsustamine peab toimuma mitte õiguslike sidemete kehtestamise kaudu lapsendaja teiste perekonnaliikmetega, vaid lapsendatu lihaste vanematega, nagu seda teeb A. I. Pergament.²⁷

A. I. Pergamenti seisukoht osutub isegi siis, kui võtta seda isoleeritult, üksnes ülalpidamise õigussuhte aspektist, põhismatuks järgmistel kaalutlustel:

1) selline seisukoht õigustab sisuliselt vastutuse jaotamist lapse kasvatamise ja ülalpidamise eest kahe perekonna vahel. Lähtudes juba kasvatuslikust seisukohast ei ole see meie arvates sugugi laste huvides;

2) küsimuse selline lahendus ei anna praktiliselt midagi neil juhtudel, kui lapsendatakse orbusid. Lapsendamisele kuuluvad küllaltki suures osas just viimased.

Seisukohale, et lihaste ja lapsendatud laste õigusliku seisundi võrdsustamiseks on tarvis kehtestada õiguslikud sidemed lapsendatu ja lapsendaja teiste perekonnaliikmete vahel, võidakse esitada vastuväide, et küsimuse selline lahendus rikub lapsendaja teiste perekonnaliikmete huvisid, kellelt lapsendamiseks nõusolekut ei küsita.

Selline vastuväide ei pea siiski paika, sest nagu võib järeldada praktiliste juhtumite jälgimise põhjal, võtavad lapsendatu uued vanavanemad «lapselapse» tavaliselt heameelega vastu, eriti veel siis, kui nende lihased lapsed pole ise suutelised lapsi saama. Peale selle ei tohi unustada, et mitte üksnes laste ülalpidamise õigussuhte, vaid ka teiste õigussuhete juures tuleb selgelt esile lapsendamise tõttu «sugulasteks» saanud isikute huvide täieliku ühtsuse põhimõte.

Ka varem on meie erialases kirjanduses asunud suure grupi autorite poolt seisukohale, et lapsendatul peavad tekkima õiguslikud vahekorrad lapsendaja teiste perekonnaliikmetega.²⁸

Meie poolt esitatud seisukohast läheb nimetatud autorite oma siiski printsiipiaalselt lahku esiteks selle poolest, et lapsendatu ja lapsendaja teiste perekonnaliikmete vaheliste õiguslike sidemete tekkimist peetakse võimalikuks üksnes siis, kui lapsendajad on vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlusele «Lapsendamisest» perekonnaseisuaktide raamatusse sisse kantud lapsendaja vanemadena. Peale selle

²⁷ А. И. Пергамент, Алиментные обязательства, lk. 51—52.

²⁸ Н. В. Рабинович, Советское семейное право. История советского гражданского права, М., 1949, lk. 488; М. О. Рейхель, Законодательство военного времени по дальнейшему укреплению советской семьи. Советское право в период Великой Отечественной войны, ч. I, М., 1948, lk. 188—189; Г. М. Свердлов, Усыновление по советскому праву, lk. 38; Г. М. Свердлов, Советское семейное право, М., 1951, lk. 181; Б. С. Антимонов, К. А. Граве, Советское наследственное право, М., 1955, lk. 122—123; jt.

tuleneb nimetatud autorite käsitlesest, nagu oleks ülalnimetatud seadlus antud küsimuse nende poolt näidatud ulatuses juba seadusandlikus korras lahendanud.

Seejuures pole nimetatud autorid otseselt öelnud, milline on lapsendatu õiguslike sidemete ulatuse ja ühtlasi ka õiguslik seisund siis, kui lapsendaja ei ole perekonnaseisuaktide raamatusse sisse kantud lapsendatu vanemana.

Kuid lähtudes sellest, et nad rõhutavad lapsendatu õiguslike sidemete tekkimise võimalust lapsendaja teiste perekonnaliikmetega seoses üksnes nimetatud sissekirjutamisega ja samal ajal peavad õigeaks õiguslike vahetõrgete katkemist lapsendatu ja tema lihaste vanemate vahel, võib järeldada, et nad sisuliselt, olgugi et nad pole seda sõnaselgelt väljendanud, on samal seisukohal, mida otseselt väljendavad V. I. Boško²⁹ ja I. A. Koetkina³⁰. Teatavasti on viimased asunud seisukohale, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadluse «Lapsendamisest» väljaandmise momendist arvates on nõukogude õiguse järgi olemas kaks lapsendamise liiki:

1) lapsendamine, kus lapsendajad kantakse perekonnaseisuaktidesse lapsendatu vanematena, mispuhul lapsendamisel on juriidiliselt samad tagajärjed kui veresugulusel;

2) lapsendamine ilma lapsendajate sissekandmiseta perekonnaseisuaktidesse lapsendatu vanematena, mispuhul lapsendamine ei loo mingeid õigusi ega kohustusi lapsendatu (tema järglaste) ja lapsendaja sugulaste vahel.

Kõike seda põhistatakse lihtsalt sellise formaalse argumentiga, et perekonnaseisuaktidesse tehtud sissekande järgi lapsendatu osutub lapsendaja lihaseks lapseks.

Autorite poolt esitatud seisukohtadega ei saa siiski nõustuda, sest need on vastuolus nii NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadluse mõttega kui ka lapsendamise instituudi põhialustega.

Rääkimata sellest, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlus ei sisalda mingisuguseid normatiivseid juhendeid õiguslike vahetõrgete tekkimise võimalikkuse kohta lapsendatu ja lapsendaja sugulaste vahel seoses osutatud sissekirjutamisega, ei saa sellist järeldust teha ka NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadluse mõttest lähtudes.

Milles siis seisneb äsjanimetatud seadluse peamine mõte?

Teatavasti näeb NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlus «Lapsendamisest» ette, et lapsendatule võidakse lapsendaja palvel anda lapsendaja perekonna-

²⁹ В. И. Бошко, viidatud teos, lk. 293, 298.

³⁰ И. А. Коеткина, Усыновление по советскому праву. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, lk. 8.

nimi ja isanimeks lapsendaja eesnimi. Lisaks eelnevale annab seadlus lapsendajaile võimaluse kirjutada end sünniaktide raamatusse lapsendatu vanematena.

Seadlusega ettenähtud võimalused lapsendatule uue perekonna- ja isanime andmiseks, eriti aga lapsendajate sissekirjutamiseks lapsendatu vanematena, on kahtlemata mitte formaalse, vaid suure sisulise tähendusega.

Viimase õigeks mõistmiseks poleks üleliigne meenutada seda, missuguses olukorras nimetatud seadlus välja anti.

Juba seadluse väljaandmise aeg näitab, et see sündis Suure Isamaasõja karmidel aastatel, olukorras, kus tuhanded lapsed olid sõjategevuse tõttu jäänud orbudeks. Teiselt poolt olid ka paljud vanemad sõjategevuse tõttu jäädavalt kaotanud oma lihased lapsed.

Tundes muret vanemateta jäänud laste saatuse pärast ja ühtlasi ilmutades sügavat patriotismi, mõnikord ka lihtsalt püüdest asendada hukkunud lapsi lapsendatud lastega, lapsendasid paljud tuhanded perekonnad sel perioodil lapsi, võimaldades viimastel saada osa kõigest sellest väärtuslikust, mida suudab pakkuda perekond.

Selleks et lapsendatud lapsi liita tihedalt uude perekondlikku kollektiivi, et nad ka hiljem ei tunneks end uues perekonnas tulnukatena, vaid selle alatiste ja täieõiguslike liikmeina, et vanemaid mäletavate laste lapsepõlve ei tumestaks neid tabanud kaotuse meenutamine, oli vägagi kohane kõrvuti lapsendajate poolt osutatava vanemliku hoolitsusega ette näha ka lapsendamise vormistamiseks selliseid võimalusi, mille realiseerimise tulemusena lapsendatud laste perekondlik seisund ka väliselt ei erineks mitte millegi poolest lihaste laste omast.

Ja seda tehtigi NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlusega «Lapsendamisest».

Sellest seisukohast lähtudes pole NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlus «Lapsendamisest» mingil määral kaotanud oma tähtsust ka tänapäeval.

Eelöeldut kokku võttes tuleb asuda seisukohale, et lapsendamise õiguslike tagajärgede küsimus tuleks «Eesti NSV perekonnanakoodeksis» lahendada järgmiselt:

1) tuleks kehtestada paragrahv, milles öeldakse, et lapsendamine katkestab üldreeglina lapsendatu ja tema endise perekonna vahel igasugused õiguslikud vahekorrad. Samuti tuleks siin öelda, et juhul, kui vanem abiellub isikuga, kes hiljem lapsendab tema lapse, siis õiguslikud vahekorrad vanema ja lapsendatu, samuti lapsendajaga abielus oleva vanema sugulaste ja lapsendatu vahel jäävad püsima;

2) tuleks kehtestada norm, milles öeldakse, et lapsendatul ja tema järglastel tekivad õiguslikud vahekorrad kõigi lapsendaja veresugulastega.

Üheks küsimuseks, mis praegu kehtiva seadusandlusega võrreldes vajab «Eesti NSV perekonnakoodeksis» põhjalikumat, mõnes osas isegi uutmoodi reguleerimist, on küsimus lapsendamise äramuutmise õiguslikest alustest ja tagajärgedest, samuti ka organitest, kelle kompetentsi lapsendamise äramuutmise otsustamine tuleb anda.

Teatavasti räägitakse kehtivas seadusandluses üksnes lapsendamise tühistamisest, kusjuures seda reglementeeritakse APEK-i §-dega 65, 66 ja 67.

Neist esimene näeb ette võimaluse lapsendamise tühistamiseks eestkoste- ja hooldusorganite poolt sel korral, kui lapsendamine on teostatud vanemate äraolekul või ilma nende nõusolekuta, s. t. kui on rikutud üht lapsendamise olulist tingimust.

Seevastu nähtub aga APEK-i §-st 66, et lapsendamise tühistamine on võimalik, sedapuhku küll kohtu korras, ka siis, kui seda nõuavad lapse huvid.

Mis puutub lapsendamise tühistamise õiguslikesse tagajärgedesse, siis kuigi APEK-i §-s 65 ei räägita midagi lapsendaja ja lapsendatu õiguslike vahekorradate katkemisest seoses lapsendamise tühistamisega, on praktikas asutud seisukohale, et juhul, kui lapsendamine tühistatakse ja lapsendatu läheb tagasi oma lihaste vanemate juurde, katkevad õiguslikud vahekorrad lapsendatu ja lapsendaja vahel. APEK-i §-ga 67 nähakse aga ette, et lapsendamise tühistamise korral teeb kohus määruse lapse äravõtmise kohta lapsendajalt ja üleandmise kohta eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele, kusjuures kohus võib lapsele välja mõista ülalpidamise lapsendajalt.

Seega võib juba nimetatud sätete lihtsa kõrvutamise alusel asuda seisukohale, et ühesuguse terminiga «lapsendamise tühistamine» on tähistatud sisuliselt täiesti erinevaid õiguslikke institute, mille vahel on võimalik vahet teha nii «tühistamise» aluste kui ka «tühistamisega» kaasnevate õiguslike tagajärgede põhjal.

Eelöeldu ja vastava praktika üldistamise alusel võib asuda seisukohale, et «lapsendamise tühistamise» juhte tuleks «Eesti NSV perekonnakoodeksis» klassifitseerida järgmiselt:

- 1) lapsendamise kehtetuks tunnistamine;
- 2) lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmine³¹;
- 3) lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamine.

Missugustel juhtudel võib rääkida lapsendamise kehtetuks tunnistamisest ja missugused on lapsendamise kehtetuks tunnistamise õiguslikud tagajärjed?

Et juba lapsendamise aktiga ei rikutaks laste, nende lihaste vanemate kui ka lapsendajate õigusi ja huvisid ning üldse, et

³¹ Lapsendamise kehtetuks tunnistamise ja lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmise eristamise kohta vt. meie artiklit ajakirjas «Nõukogude Õigus» 1959, nr. 1, lk. 31–35.

tagada lapsendamisakti seaduspärasust, näeb kehtiv seadusandlus ette rea tingimusi, mida lapsendamise puhul tuleb kõrvalekaldu-matult täita. Missugused need on, seda me nägime lapsendamise tingimuste käsitlemisel. Neist kas või ühe puudumine takistab lapsendamist ja vastavate õiguslike vahetkordade tekkimist. On päris selge, et kui hiljem, pärast lapsendamist selgub, et lapsen-damise momendil ei olnud olemas kõiki selleks vajalikke tingi-musi, siis peavad õiguslikud tagajärjed üldreeglina olema täp-selt samasugused, kui see asjaolu oleks selgunud lapsendamise vormistamise juures. See tähendab, selliste asjaolude ilmumine tingib üldreeglina lapsendamise kehtetuse ja igasuguste õigus- like vahetkordade katkemise lapsendaja ja lapsendatu vahel. Muidugi ei saa lapsendamist lugeda niisamuti kehtetuks, vaid seda tuleb teha vastavas korras.

Seega tuleks lapsendamise kehtetuks tunnistamise ja ühtlasi ka laste ülalpidamise õigussuhte lõppemise alustena «Eesti NSV perekonnakoodeksis» fikseerida mitte üksnes APEK-i §-s 65 ette-nähtud vanemate nõusoleku puudumine lapsendamiseks, vaid ka kõik teised senini seadusandlikus korras lapsendamise kehtetuks tunnistamise alustena fikseerimata jäetud lapsendamise tingi-muste rikkumise faktid. Neile lisandub veel lapsendamise fiktiivsus.

Neist vanemlike õigusi mittekaotanud vanemate nõusoleku puudumine vajab lähemat käsitlemist.

Tuleb märkida, et nimetatud lapsendamise kehtetuks tunnis-tamise alust ei tohi kunagi rakendada formaalselt, s. t. ei tule tunnistada lapsendamist kehtetuks, niipea kui on leidnud tuvas-tamist vanemate nõusoleku puudumise fakt. Selle eest hoiatab juba APEK-i § 65, kus öeldakse, et lapsendamist võidakse «tühis-tada vanemate palvel, kui lapse tagasiandmine neile on koos-kõlas lapse huvidega» (minu sõrendus — E. S.).

Ühtlasi ei saa märkimata jätta, et vanemate nõusolekuta toi-munud lapsendamise kehtetuks tunnistamise aluste ebakonkreet-sus jätab antud küsimust lahendava organi suvale võrdlemisi avarad piirid, mis võib tingida nii lapsendamise alusetut kehtima jätmist kui ka lapsendamise formaalset kehtetuks tunnistamist.

Eelöeldut silmas pidades tuleks nii lapsendamise formaalse kehtetuks tunnistamise kui ka lapsendamise alusetult kehtima jätmise vältimiseks lapsendamise kehtetuks tunnistamise antud alust «Eesti NSV perekonnakoodeksi» vastavas sättes konkreti-seerida.

Kuidas seda teha, sellest alljärgnevalt.

Eespool, lapsendamise tingimuste käsitlemisel selgus, et vane-mate äraolek ja seetõttu vanemalt lapsendamiseks nõusoleku mittesaamine võib üksikuil erandjuhtudel olla tingitud mõjuvaist põhjustest. Niisugusel korral pole mingit alust jätta vanema taotlust lapsendamise kehtetuks tunnistamise kohta rahuldamata.

Kuid vanemate äraolek ja seetõttu ka lapsendamine ilma

nende nõusolekuta võib olla tingitud sellest, et vanemad hoiduvad sihilikult kõrvale oma kohustuste, eelkõige lapse ülalpidamise kohustuse täitmisest. Et sellist käitumist võib kvalifitseerida üksnes vanemlike kohustuste täitmisest kuritahtliku kõrvalehoidumise faktina, siis tuleb konstateerida, et samaaegselt vanemate nõusolekuta toimunud lapsendamisega on olemas tingimused, mis tavaliselt toovad kaasa vanemait nende vanemlike õiguste äravõtmise ja ühtlasi vanemate nõusoleku kui lapsendamise tingimuse äralangemise.

Kui nüüd vanema poolt lapsendamise kehtetuks tunnistamiseks esitatud taotluse arutamisel selgub tema kuritahtlik kõrvalehoidumine oma kohustuste täitmisest lapse ees, siis peab lapsendamine muidugi kehtima jääma.

Küsimuse selline lahendamine on täielikus kooskõlas laste ja vanemate õiguslike vahekordade reguleerimise aluseks oleva põhilise printsiibiga, mille kohaselt vanemate eelisõigus ise, isiklikult kasvatada oma lapsi leiab õiguslikku kaitset üksnes siis, kui nad on oma vanemlike õigusi ja kohustusi realiseerinud laste huvides.

Lahend, millega vastav organ jätab vanema taotluse rahuldamata ja lapsendamise kehtetuks tunnistamata, on tähelepanuväärne veel selles mõttes, et sellega vormistatakse ühtlasi ka vanemalt vanemlike õiguste äravõtmine antud lapse suhtes.

Teistsugust järeldust pole võimalik teha, kui pidada silmas, et kehtiva seadusandluse kohaselt on meil maksev põhimõte (mis kõigi eelduste kohaselt jääb püsima ka tulevases seadusandluses), et lapsendamine lõpetab igasugused õiguslikud vahekorrad laste ja nende lihaste vanemate vahel.

Eelöeldust lähtudes tuleks APEK-i §-le 65 vastavat «Eesti NSV perekonnakoodeksi» sätet konkretiseerida ja ette näha, et vanemate nõusolekuta toimunud lapsendamine tunnistatakse kehtetuks, kui vanema äraolek oli tingitud temast mitteolenevaist objektiivseist põhjustest, ja jäetakse kehtima, kui selline äraolek oli tingitud püüdest hoiduda kõrvale oma kohustuste täitmisest laste ees (s. t. kui on olemas vanemlike õiguste äravõtmise alused).

Küsimuse selline lahendamine ei oma tähtsust mitte üksnes selles mõttes, et vastaval organil on küsimuse otsustamiseks selged juhtnöörid. Asi seisneb ka selles, et seaduse selline formuleering omab suurt kasvatuslikku tähtsust ja võib paljudel juhtudel mõjutada vanemate käitumist lastele ja kogu ühiskonnale vajalikus ning kasulikus suunas.

Järgnevalt käsitleme lapsendamise «tühistamise» neid juhte, mida «Eesti NSV perekonnakoodeksis» oleks kohane tähistada terminiga «lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmine».

Eespool selgus, et kehtiva seadusandluse kohaselt võib lapsendamist «tühistada» mitte ainult lapsendamise tingimuste rikku-

mise tõttu, vaid ka sellepärast, et täiesti seaduspäraselt vormistatud lapsendamine on hiljem lapse huvidega vastuollu sattunud. Et seadus (APEK-i § 66) on lapsendamise «tühistamise» viimati nimetatud alused jätnud konkretiseerimata, siis tuleb neid täpsustada.

Teatavasti näeb seadus ette, et lapsendaja ja lapsendatu vahel kujunevad samasugused õiguslikud vahekorrad nagu laste ja vanemate vahel. Siit tuleneb, et lapsendajal on lapsendatu suhtes samasugused vanemlikud õigused ja kohustused nagu vanematel laste suhtes. Lapsendaja peab nagu vanemgi oma vanemlikke õigusi ja kohustusi realiseerima üksnes lapsendatu huvides. Kui ta seda ei tee ja ühtlasi ilmutab seejuures kuritahtlikkust, siis tuleb lapsendajalt vanemlike õiguste teostamise võimalus ära võtta täpselt niisamuti, nagu see võetakse analoogiliste asjaolude esinemise korral vanemaitl.

Kohtupraktika üldistamine näitab, et nimetatud alustel toimubki seaduspäraselt vormistatud lapsendamise hilisem «tühistamine».

Seega antud juhul on lapsendamise «tühistamise» alusteks tavalised vanemlike õiguste äravõtmise alused, s. t. 1) lapsendaja poolt oma vanemlike õiguste mitteõiguspärane teostamine lapsendatu suhtes; 2) lapsendaja poolt lapsendatu suhtes kanda tulevate kohustuste (nii kasvatusalaste kui ka ülalpidamiskohustuste) kuritahtlik täitmata jätmine; 3) lapsendaja julm ümberkäimine lapsendatuga.

Lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmise nimetatud alused tuleks fikseerida ka «Eesti NSV perekonnakoodeksis».

Järgnevalt vaatleme, missugused on lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmise õiguslikud tagajärjed.

APEK-i § 67 ütleb, et «lapsendamise tühistamise korral (antud juhul oleks õige öelda «lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise korral» — E. S.) teeb kohus määruse lapse äravõtmise kohta lapsendajailt ja üleandmise kohta eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele, kusjuures kohus võib lapsele välja mõista ülalpidamise lapsendajalt». APEK-i § 67 järgi tuleb välja, nagu läheksid kõik lapsed lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmise korral eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele ja nagu oleks kõikidel sellistel juhtumitel võimalus välja mõista ülalpidamine lapsendajalt.

Tuleb asuda seisukohale, et APEK-i § 67 oma praeguses redaktsioonis ei pea silmas üht olulist momenti, millel on tähtsus lapsendaja ülalpidamiskohustuse edasise säilimise suhtes, nimelt lapsendatu lihaste vanemate olemasolu, ja võimalusi, et taastuvad lapse õiguslikud sidemed nendega.

Küsimus vanemlike õiguste taastamise ja selle korra kohta ongi tõstatatud erialases kirjanduses, seda on püütud lahendada ka ametkondlikes instruksioonides. Mis puutub vanemlike õiguste taastamise korrasse, siis erialases kirjanduses on avaldatud

arvamust, et lapsendamise tühistamisega vanemlikud õigused taastuvad.³²

Selline seisukoht on ebakonkreetne, sest see ei näita, kuidas, missuguses korras vanemlikud õigused taastuvad. On päris selge, et vanemlike õiguste automaatne taastumine ei tule kõne alla, sest laps võib mõnikord sattuda tagasi vanemate juurde, kellelt on võetud vanemlikud õigused.

Ebaloomulik on ka lahendus, mida soovitatakse VNFSV Hariduse RK 24. detsembri 1945. a. instruksioonis. Nimelt soovitatakse siin vanemal taastada oma vahekorrad lihaste lastega lapsendamise teel.³³

Meie arvates tuleb antud küsimuses õigeaks pidada J. Ananjeva seisukohta, mille kohaselt lapsendamise tühistamise (samuti lapsendajate surma) korral vanemlikud õigused ei taastu mitte automaatselt, vaid üksnes siis, kui kohus oma otsusega seda spetsiaalselt ette näeb.³⁴ Küsimuse sellise lahendamise teele on asutud ka kohtupraktikas.³⁵

J. Ananjeva esitab seoses nimetatud küsimuse lahendamisega ka APEK-i § 67 uues redaktsioonis, mis kõlab järgmiselt: «Lapsendamise tühistamise korral teeb kohus otsuse lapse äravõtmise kohta lapsendajailt, tema õiguste ja kohustuste taastamiseks vanemate suhtes ning tema andmiseks viimaste kasvatada.

Juhul, kui vanemaid ei ole või kui tuvastatakse, et lapse andmine vanemate kasvatada on vastuolus tema huvidega, siis teeb kohus otsuse tema andmiseks eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele.»

Kuigi põhiliselt tuleb J. Ananjeva poolt antud APEK-i § 67 uut redaktsiooni õigeaks pidada, oleks vaja seda siiski mõnes osas täiendada.

Arvestades seda, et kehtiva seadusandluse, samuti NSV Liidu Ülemkohtu praktika³⁶ kohaselt lapsendamisega õiguslikud vahekorrad vanemate ja laste vahel lõpevad, võib õiguslike vahekor-

³² Г. М. Свердлов, Усыновление по советскому праву, lk. 39—40; see sama, Советское семейное право, М., 1951, lk. 185; see sama, Советское семейное право, М., 1958, lk. 255. G. M. Sverdlov ei erista lapsendamise tühistamise erijuhte. Et ta antud juhul peab silmas siiski seaduspäraselt vormistatud lapsendamise hilisemat tühistamist kohtu korras, mis on käsitatav lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmisena, siis oleks antud juhul õige termini «lapsendamise tühistamine» asemel tarvitada terminit «lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmine».

Käesolev märkus kehtib ka allpool vaadeldavate J. Ananjeva seisukohtade suhtes.

³³ Вопросы брака и семьи в суде. Справочник для народных судей, М., 1949, lk. 102.

³⁴ Ж. Ананьева, Вопросы усыновления по советскому праву. ТРУ Тоimetised, vihik 39, Tallinn 1955, lk. 92.

³⁵ Nii näiteks Tartu Linna II jsk. Rahvakohus taastas oma otsusega peale lapsendajate surma vanemate palvel nende vanemlikud õigused, võttis lapse ära eestkoste- ja hooldusorganite hoolduselt ja andis vanemaile.

³⁶ «Судебная практика Верховного Суда СССР» 1951, № 9, lk. 39—40; 1952, nr. 11, lk. 26—27; 1955, nr. 1, lk. 32—33; jt.

dade taastamine kohtu poolt toimuda üksnes vanemate sellekohase taotluse alusel. Seda tuleks siin arvestada.

Kui vanemaid pole olemas või kui kohus lapsendamise tühistamisel ei taasta vanemlike õigusi ning annab lapse eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele, siis tuleks ette näha, et niisugusel korral võib kohus lapsele ülalpidamise välja mõista lapsendajalt. Ülalpidamise kohustuse kehtestamine on siin tähtis sellepärast, et see väldib lapsendaja poolt sihilike õiguspäratute toimingute sooritamist, selleks et vanemlike õiguste äravõtmise kaudu vabaneda lapse ülalpidamise kohustustest.

Eeltoodut arvestades tuleks J. Ananjeva poolt soovitatud APEK-i § 67 uue redaktsiooni lg. 2 sõnastada järgmiselt: «Juhul, kui vanemad puuduvad või kui nad ei ole avaldanud soovi õiguslike vahetõhkestade taastamiseks lastega või kui lapse andmine vanemate kasvatada on vastuolus lapse huvidega, teeb kohus otsuse tema andmiseks eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele, kusjuures kohus võib lapsele välja mõista ülalpidamise lapsendajalt.»

Lisaks eelnevale esineb juhte, kus lapsendamise tingimusi pole rikutud, samuti puuduvad lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise alused, lapsendamist on aga otstarbekas «tühistada». Selleks et eristada lapsendamise «tühistamise» äsjanimetatud juhte eelnevaist, tähistatakse neid terminiga «lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamine».

Vajadus tunnistada lapsendamine faktiliselt lõppenuks tekib siis, kui lapsendaja pole objektiivsetel põhjustel enam suuteline last kasvatama ja ülal pidama, samuti sel korral, kui lapsendatu lihased vanemad väga mitmesugustel kaalutlustel tahavad last, vaatamata sellele, et nad lapsendamisega on kaotanud igasugused õigused lapsele, enda juurde tagasi saada. Tavaliselt segatakse sel eesmärgil kasvatuse läbiviimist lapsendaja perekonnas niivõrd, et lapse kasvatamine muutub siin praktiliselt võimatuks, või siis võetakse laps väevõimuga tagasi.

Arvestades siiski lähedaste suhete olemasolu laste ja vanemate vahel, samuti vanemapoolsete mõjutuste võimalusi, pole lapse tagasiandmine lapsendajale, eriti kui on tegemist juba suurema, näiteks kooliealise lapsega, praktiliselt võimalik isegi sellekohase kohtuotsuse alusel.

Kui lapsendamine on tunnistatud faktiliselt lõppenuks, siis peavad igasugused õiguslikud sidemed lapse ja lapsendaja vahel katkema. Sellise järelduse dikteerib juba lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamise aluste iseloom.

Mõnikord on kohtud siiski juhtumil, kui laps seoses lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamisega läheb tagasi oma vanemate juurde, lapsendajalt alimendid välja mõistnud.

Taolist praktikat ei saa õigeaks pidada järgmistel kaalutlustel. Alimendikohustuse säilitamise eesmärgiks on mõjutada paha-

uskseid lapsendajaid, siin aga on tavaliselt lapsendaja täitnud oma kohustusi lapse suhtes korralikult.

Lisaks eelnevale on selline praktika vastuolus kehtivas seadusandluses püstitatud ühe perekonna jagamatu vastutuse põhimõttega lapse kasvatamise ja ülalpidamise eest. Lähtudes nimetatud põhimõttest nähaksegi kehtivas seadusandluses ette vanema ja lapse õiguslike vahetkordade katkemine seoses lapsendamisega. On selge, et nimetatud põhimõte kehtib ka vastupidisel korral, siis, kui laps läheb tagasi oma lihaste vanemate juurde.³⁷ Olgu märgitud, et nimetatud printsiibist lähtudes ei kannu lapsendaja lapse ülalpidamise kohustust isegi siis, kui laps lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise tõttu läheb tagasi oma lihaste vanemate juurde.

Lõpuks peatume sellel, missuguste organite kompetentsi tuleks kõigi eespool nimetatud lapsendamise äramuutmise juhtude lahendamise anda.

Teatavasti APEK-i § 65 kohaselt võidakse vanemate äraolekul või ilma nende nõusolekuta teostatud lapsendamist vanemate palvel tühistada (antud juhtumil on õigem öelda «kehtetuks tunnistada» — E. S.) eestkoste- ja hooldusorganite poolt, kui lapse tagasiandmine neile on kooskõlas lapse huvidega. Siit võib järeldada, et juhul, kui lapse tagasiandmine ei ole kooskõlas lapse huvidega, võivad eestkoste- ja hooldusorganid lapsendamise jätta ka kehtetuks tunnistamata. Kuna me eespool näitasime, et lapsendamise kehtetuks tunnistamata jätmine sisuliselt võrdub vanemlike õiguste äravõtmisega, siis võime teha järelduse, et APEK-i § 65 omistab haldusorganitele sellise küsimuse lahendamise, mis eranditult kuulub kohtuorganite kompetentsi.

Et vanemlike õiguste äravõtmine ei kuulu haldusorganite kompetentsi, näitab ka see, et juhtumil, kui nad peavad vanemate vanemlike õiguste äravõtmist vajalikuks, peavad nad pöörduma sellekohase avaldusega rahvakohtusse.

Ülalesitatu alusel me arvame, et «Eesti NSV perekonnakoodeksis» ei tuleks lubada eestkoste- ja hooldusorganitel otsustada vanemate nõusolekuta toimunud lapsendamise kehtetuks tunnistamise või jõusse jätmise küsimust, vaid see peaks minema kohtuorganite kompetentsi.

Antud seisukoha kasuks räägib ka rida teisi argumente. Nii näiteks kui eestkoste- ja hooldusorgan on tunnistanud lapsendamise kehtetuks, siis võib lapsendaja seda otsust mitte täita. Sunnivahendite rakendamiseks puudub aga alus. Vanemal ei jää niisugusel korral midagi muud üle kui lapse tagasiõudmiseks pöörduda kohtusse.³⁸ Esitatud seisukohta võib argumenteerida

³⁷ Antud juhul on kohane meenutada asjaolu, et APEK-i § 67 näeb ette lapsendajalt alimentide väljamõistmise võimaluse vaid sel korral, kui laps pärast lapsendamise tühistamist antakse üle eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele.

³⁸ «Судебная практика Верховного Суда СССР» 1944, вып. XI, lk. 25—26.

veel sellega, et eestkoste- ja hooldusorganid ei saa rakendada faktide tuvastamiseks vajalike tõendite kontrollimisel küllaldasi abinõusid tõendite usutavuse kindlustamiseks. Kohtus on see aga võimalik.

Arvestades ülalöeldut ja pidades silmas, et lapsendamise äramuutmise ülejäänud juhtudel on kohtulik kord ennast igati õigustanud, oleks tarvis tulevikus kehtestada kõigi eespool nimetatud juhtude jaoks ühtne kohtulik kord.

Lõpetades käsitledud lapsendamise äramuutmise õiguslikest alustest ja tagajärgedest ning organeist, kelle kompetentsi lapsendamise äramuutmise otsustamine tuleks anda, võib asuda seisukohale, et märgitud küsimused tuleks «Eesti NSV perekonnoodeksis» lahendada järgmiselt:

1. Lapsendamise äramuutmise juhte tuleks «Eesti NSV perekonnoodeksis» klassifitseerida järgmiselt:

- 1) lapsendamise kehtetuks tunnistamine;
- 2) lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmine;
- 3) lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamine.

Ühtlasi tuleks fikseerida põhimõte, et kõigi äsjanimetatud küsimuste lahendamine kuulub kohtuorganite kompetentsi.

2. Lapsendamise kehtetuks tunnistamise aluste reglementeerimise eesmärgil tuleks lapsendamise tingimuste fikseerimisel ette näha, et neist kas või ühe puudumine teeb lapsendamise võimatuks, sama asjaolu selgumine aga hiljem toob üldreeglina kaasa lapsendamise kehtetuks tunnistamise ja igasuguste õiguslike vahetõendite katkemise lapsendaja ja lapsendatu vahel lapsendamise momendist arvates.

3. Teadmata äraolijaks tunnistatud vanema nõusoleku puudumise kui lapsendamise kehtetuks tunnistamise tingimuse kohta on vaja märkida, et vanemate nõusolekuta toimunud lapsendamine tunnistatakse kohtu poolt kehtetuks, kui vanema äraolek oli tingitud temast mitteolenevatest objektiivsetest põhjustest, ja jäetakse kehtima, kui selline äraolek oli tingitud püüdest hoiduda kõrvale oma kohustuste täitmisest laste ees.

4. Tuleks fikseerida, et pärast lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmist lapsendaja kohustus anda lapsendatule ülalpidamist jääb püsima, kui lapse lihaste vanemate taotlus õiguslike vahetõendite taastamiseks lapsega jäetakse rahuldumata või kui vanemad ei taotlenud seda või kui lapsel vanemad puuduvad.

5. Tuleks ette näha, et lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamine kohtu poolt toob kaasa igasuguste õiguslike vahetõendite katkemise lapsendaja ja lapsendatu vahel.

6. Tuleks ette näha, et vanemlike õiguste taastamine peale lapsendajate surma või surnuks tunnistamist, samuti peale lapsendamise kehtetuks tunnistamist, lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmist ning lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamist võib vanemate taotlusel toimuda üksnes sellekohase kohtuotsuse alusel.

О ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ РЕГУЛИРОВАНИИ УСЫНОВЛЕНИЯ В СЕМЕЙНОМ КОДЕКСЕ ЭСТОНСКОЙ ССР

Э. Салумаа

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

Исходя из большого общественного значения усыновления, а также из того, что регулирующее усыновление законодательство частично устарело и содержит в себе пробелы, в статье обосновывается актуальность и необходимость теоретической разработки правовых вопросов, связанных с усыновлением.

Из вопросов, которые в Семейном кодексе Эстонской ССР требуют по сравнению с ныне действующим законом более тщательного или иного урегулирования, в статье рассматриваются: 1) условия усыновления; 2) правовые последствия усыновления; 3) правовые основания и последствия отмены усыновления, а также вопрос об органах, в компетенцию которых следовало бы дать разрешение вопроса об отмене усыновления.

В результате критического анализа действующего законодательства, практики его применения и высказанных в литературе различных точек зрения автор приходит к следующим выводам.

1. В качестве условий усыновления, представляющих собой, вместе с тем, элементы фактического состава, являющегося основанием возникновения соответствующих правоотношений, в Семейном кодексе Эстонской ССР следовало бы зафиксировать: 1) волеизъявление усыновителя на усыновление. Одновременно следовало бы в соответствующей статье сказать, что усыновителями могут быть совершеннолетние граждане обоего пола, обладающие необходимыми для воспитания ребенка моральными и иными личными качествами, а также способные создать для воспитания ребенка нормальные материальные условия. Тут же следовало бы предусмотреть, что усыновителями не могут быть недееспособные лица, а также лица, лишенные судом родительских прав, и лица, интересы которых противоречат интересам усыновляемых; 2) согласие родителей, не лишенных родительских прав, на усыновление. Одновременно следовало бы в соот-

ветствующей статье зафиксировать, что усыновление детей без согласия неизвестно где находящихся родителей может состояться только при условии признания последних в установленном порядке безвестно отсутствующими. Также надлежало бы предусмотреть, что в случае, если другой родитель, проживающий отдельно и не участвующий в воспитании и содержании ребенка, отказывается дать согласие на его усыновление, усыновление может состояться только при условии, если указанный родитель судебным решением будет лишен родительских прав; 3) заявление обоих супругов на усыновление; 4) согласие самого ребенка, достигшего десятилетнего возраста, на усыновление; 5) оформление усыновления соответствующим актом органа опеки и попечительства.

Следовало бы установить, что усыновление возникает с момента вынесения органом опеки и попечительства постановления об усыновлении, а в случае нерегистрации усыновления в отношении виновных в этом лиц применяются меры воздействия, предусмотренные ст. 118 КЗОБСО РСФСР, как и в отношении родителей, своевременно не зарегистрировавших рождение ребенка.

2. В целях регламентации правовых последствий усыновления в Семейный кодекс Эстонской ССР следовало бы включить статьи следующего содержания: 1) статью, предусматривающую, что усыновление прекращает, как правило, всякие правоотношения между усыновленным и его прежней семьей. Тут же необходимо сказать, что в случае вступления одного из родителей в брак с лицом, которое позже усыновит его ребенка, правовая связь ребенка с родителем, находящимся в браке с усыновителем, а также с родственниками этого родителя сохраняется; 2) статью, устанавливающую, что у усыновленного и его потомства возникают правовые отношения родства со всеми кровными родственниками усыновителя.

3. Обобщение судебной практики и практики органов опеки показывает, что одинаковым термином «отмена усыновления» в действующем законодательстве обозначены различные по содержанию правовые институты, которые можно различать друг от друга по правовым основаниям и последствиям «отмены».

Исходя из этого, в Семейном кодексе Эстонской ССР надлежало бы классифицировать случаи «отмены усыновления» следующим образом: 1) признание усыновления недействительным; 2) лишение усыновителей родительских прав; 3) признание усыновления фактически прекратившимся. Одновременно должно быть установлено, что разрешение всех вышеуказанных вопросов входит в компетенцию судебных органов.

Основанием для признания усыновления недействительным является, как правило, нарушение хотя бы одного из условий усыновления.

Лишение усыновителей родительских прав производится по тем же основаниям, что и при кровных родителях.

Необходимость в признании усыновления фактически прекратившимся возникает в случаях, когда усыновитель в силу объективных причин оказывается не в состоянии осуществлять воспитание и содержание ребенка или когда родители ребенка по различным мотивам добиваются получения ребенка к себе обратно несмотря на то, что в связи с усыновлением (произведенным с их согласия) они потеряли право на его воспитание. Обычно в таких случаях вмешательство родителей в воспитание ребенка в семье усыновителя или приобретает такой характер, что делает воспитание практически невозможным, или же ребенок насильственно изымается от усыновителя.

Следовало бы также установить, что отсутствие согласия безвестно отсутствовавшего родителя может быть одним из условий признания усыновления недействительным только в том случае, если суд установит, что безвестное отсутствие было обусловлено независимыми от отсутствовавшего объективными обстоятельствами. Если же причиной отсутствия явилось стремление уклониться от выполнения своих родительских обязанностей, то усыновление остается в силе.

В отношении правовых последствий вышеуказанных видов прекращения усыновления надлежало бы зафиксировать: 1) что при лишении усыновителей родительских прав в отношении усыновленного их обязанность предоставлять ему содержание сохраняется при условии, если ходатайство кровных родителей о восстановлении их правовых отношений с ребенком не будет удовлетворено судом, или если они такого ходатайства не заявили, или же если у ребенка нет кровных родителей; 2) что признание судом усыновления недействительным и фактически прекратившимся влечет за собой прекращение всех правовых отношений между усыновителем и усыновленным.

В Семейном кодексе Эстонской ССР следует также установить, что восстановление родительских прав кровных родителей в отношении усыновленного ребенка после смерти или признания умершими его усыновителей, а также в случае любого прекращения усыновления производится судом только на основании соответствующего ходатайства об этом самих родителей.